

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 50, Aralık/December 2023, 1-18

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/80883>

ISSN 2791-6812

Münbiç'in Adı Üzerine Etimolojik ve Fonolojik Bir İnceleme

An Etymological and Phonological Review on the Name of Manbij

Yazar Bilgisi Author Information

Muhammet ABAZOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Kilis, Türkiye
Asst. Prof., Kilis 7 Aralık University Faculty of Humanities and Social Sciences, Kilis, Türkiye
muhammet.abazoglu@kilis.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-2153-3909

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1196901
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
31 Ekim/October 2022	7 Aralık/December 2023

Öz

Arap Baharı sürecinin getirmiş olduğu sorunlar çağımızın en karmaşık ve bir türlü çözülemeyen siyasi gelişmelerinden birisidir. Bilindiği üzere bu sürecin başında yaşanan halk ayaklanması, ülkeden ülkeye sıçramış ve birçok Arap ülkesinde rejim değişikliğine yol açmıştır. Ancak bu ülkeler arasında Suriye'deki ayaklanma diğerlerinden farklı seyretmiş ve bitmez tükenmez siyasi ve askeri çekişmeler yaşanmıştır. Savaşın gittikçe uzamasıyla bölgede askeri açıdan kontrol alanları sürekli el değiştirmiştir. Buna paralel olarak uluslararası ilişkiler kapsamında birçok çekişme yaşanmış, Fırat'ın doğusu ve Fırat'ın batısı gibi bazı bölge ve şehirleri yansıtan kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu kavramlardan birisi de günümüzde Suriye olaylarının popüler çekişme sahnelerinden birisi olan "Münbiç" şehrinin adıdır. Kadim bir yerleşim yeri olan bu şehirde birçok medeniyetin peş peşe hüküm sürmesiyle farklı adlandırmalar yapılmıştır. Eskiden şehre Mabog, Manbiğ ve Hierapolis gibi adlandırmalar yapılmış ve her bir isim kendi medeniyetinin zamansal ve mekânsal özelliklerinin yanı sıra dilsel özelliklerine de uygun olarak verilmiştir. Uzun yıllar Bizans imparatorluğu topraklarının bir parçası olan bu şehir 637 yılında İslam orduları tarafından fethedilerek Müslümanlara yurt olmuştur. Fetihler sonrası Arapların yerleştiği bu şehirde artık yeni bir devir başlamış, şehrin adı da Arapçaya uygun ses ve biçim açısından evrilerek uygun hale gelmiştir.

Tarihi çok eskilere dayanan Münbiç'te, geçmişten günümüze kadar birçok medeniyet varlığını göstermiştir. Hititlerden Asurlara, Bizans'tan Romalılara, Emevilerden Abbasilere, Selçuklulardan Osmanlılara ve Fransız işgalinden günümüz Suriye'sine kadar birçok devlete ev sahipliği yapmış olan bu şehir; din, dil, ırk ve sosyal yapı açısından değişimler geçirmiştir. Bu durum doğal olarak şehrin adına da yansımış ve gelen her millet kendi dilsel yapısına ve ses özelliklerine dayanan sebeplerden ötürü isteyerek ya da istemeyerek adlandırma yapmıştır. Bu farklı telaffuzların muhtelif dillere göre şekillenmesi aslında pek doğal ve kabul edilebilir bir durumdur. Türkçeye ise şehrin adı Arapçadan girmiş ve Türk dil yapısına uygun olarak telaffuz edilmiştir.

Ancak, Türkçede resmi yazışmalarda birden fazla ifadelendirmenin bulunması pek rastlanır bir olgu olmamakla birlikte bir sorun teşkil etmektedir. 2011 sonrası Suriye'sinde sürekli gündeme gelen ve etkin taraflar arasında bir çekişme sahnesi olan bu şehrin adıyla ilgili Türkçede farklı telaffuzlar mevcuttur. Nitekim kentnin Türkçe orijinal adının Münbiç mi, Mumbuç mu yoksa Menbiç mi olduğu konusunda görsel ve yazılı medyada bir çelişkinin olduğunu görmek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışma, bu çelişkili duruma bir açıklık getirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, şehrin tarihsel süreci, coğrafi konumu ve diğer bazı özelliklerinin yanı sıra Münbiç kelimesinin etimolojik ve fonolojik açıdan incelemesini kapsamaktadır. Bu bağlamda farklı milletlerin telaffuz şekilleri ele alınıp Türkçe literatürdeki doğru telaffuz şeklini sunmaya çalışacaktır. Bu çalışma, daha önce değinilmemiş bir konu olması itibarıyla önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmada, siyasi gündemde popüler olan Münbiç şehriyle ilgili detaylı tarihi, coğrafi, edebi ve dilbilimsel önemli bilgilere yer verilmektedir. Bunun yanı sıra Türkçede şehrin adıyla ilgili farklı çevreler arasında görülen çelişkili telaffuzlar yerine, bir buluşma noktası oluşturmak, yerli ve milli bir telaffuz için görüş sunmak ve kullanım şeklini netleştirmek açısından önem arz etmektedir.

Çalışma, yöntem olarak tahlil metodunu izlemektedir. Buradan yola çıkarak diller arası ilişkiler bağlamında kelimenin incelemesi yapıp kökü ve anlamı ortaya konulacaktır. Ayrıca Arapçanın diğer dillerle olan ilişkisi gözetilip etkileşim içinde olduğu diğer dillerdeki şehrin adı incelenerek sunulmaya çalışılacaktır. Ardından

Arapça ve Türkçede şehrin adı köken ve ses biçimleri itibariyle geçmişten günümüze bu iki dilde kullanılan farklı versiyonlar sunulacaktır.

Çalışmanın ulaştığı tespitler bakımından ise Arap dili literatüründe şehrin adının “مَنْبِج / Menbic” şeklinde telaffuz edilmesi konusunda; başta Sâmi dilleri ailesine mensup Arapçanın diğer kardeşleri olan Akadca, Aramice ve Süryaniceden etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu dilsel etkileşimin yanı sıra, Arapçada morfolojik olarak “بَعَّ / becce” veya “نَبَّج / nebece” köklerinden türetildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kelimenin ilk kesiti olan ve Arapçada, su anlamına gelen “م/ mā” hecesi ile birleşmesi de şehrin su kaynaklarının bol olma özelliğiyle ilişkilendirilmiştir. Kelime kökeni ve dilin ses yapısı itibariyle bakılırsa bütün bu etkenler şehrin Arapça olarak isimlendirilmesinde etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Dilbilim, Etimoloji, Fonoloji, Suriye, Münbiç.

Abstract

The problems caused by the Arab Spring are one of the most thorny and unresolved political conflicts of our time. As commonly known, the popular uprising at the beginning of the Arab Spring spread from country to country and led to regime changes in many Arab countries. However, the uprising in Syria was quite different from the others and led to endless political and military conflicts. As the war has continued for years, the areas of military control in the region have constantly changed hands. In parallel to this, there have been many international conflicts, and concepts have emerged, such as the East of the Euphrates and the West of the Euphrates, which reflect certain regions and cities. One of these concepts is the name of a city called "Manbij", one of the popular sites of conflicts in Syria today. Being an ancient settlement, the city has been given different names, due to the successive rule of many civilizations. In the past, the city was called Mabog, Manbig and Hierapolis, and each name was given in accordance with the temporal and spatial characteristics of its civilization, along with the linguistic properties of the language being used. This city, which had been a part of the Byzantine Empire for many years, was conquered by the Islamic armies in 637, and became a homeland for Muslims. After the conquest, a new era began in this city where Arabs settled, and the name of the city evolved in terms of sound and spelling in accordance with Arabic.

In Manbij, which has a history that dates back to ancient times, many civilizations have existed so far. This city has been home to many states from the Hittites to the Assyrians, from Byzantium to the Romans, from the Umayyads to the Abbasids, from the Seljuks to the Ottomans and from the French occupation to today's Syria. Therefore, it has undergone changes in terms of religion, language, race and social structure. This was naturally reflected in the name of the city, and every nation that came to the city has named it willingly or unwillingly in line with its own language and sound characteristics. It is natural and acceptable that these different pronunciations are shaped based on various languages. The name of the city entered Turkish through borrowing from Arabic and was pronounced in line with the structural properties of Turkish.

Although the presence of variation in spelling in official correspondence in Turkish is not a common phenomenon, but it does pose a problem. There are different Turkish pronunciations of the name of this city, which has been constantly on the agenda and a site of conflict among the active parties in the post-2011 Syria. In fact, it is possible to see that there is a confusion in the media as to whether the original Turkish name of the city is Munbij, Mumbuch or Manbij. Therefore, this study aims to clear up this confusion. The present study covers the etymological

and phonological analysis of the word Manbij in addition to the history, geographical location and some other properties of the city. In this context, the pronunciations the name of the city by different nations are discussed and the correct pronunciation in Turkish is presented. This study addresses a critical subject that has not been addressed before. Moreover, it provides detailed historical, geographical, literary and linguistic information about the city of Manbij, which is currently popular on the political agenda. In addition, instead of the inconsistent pronunciations of the name of the city in Turkish, it is important to arrive at a consensus to offer an opinion for a local and national pronunciation and to clear up the current confusion about the way this name is pronounced.

The present study follows tahlil as its method of analysis. By using this method, the word is analyzed in the context of interlingual relations, and its root and meaning are revealed. In addition, the relationship between Arabic and other languages is considered, and the name of the city in other languages with which Arabic interacts is analyzed and presented. Then, the variations of the name in Arabic and Turkish are presented, with a particular focus on its origin and sound forms, along with the different versions used in these two languages from the past to the present.

The present study revealed that the pronunciation of the name of the city as "مَنْبِج / Manbij" in Arabic language is influenced by Akkadian, Aramaic and Syriac, which are the siblings of Arabic within the family of Semitic languages. In addition to this linguistic interaction, it is understood that it is morphologically derived from the roots "بَجَّ / bajja" or "نَبَجَّ / nabaja" in Arabic. In addition, the combination of the first part of the word with the syllable "ما / mā", which means water in Arabic, is associated with the abundant water resources of the city. In terms of the origin of the word and the sound structure of the language, all these factors have been highly influential in the way the city is named in Arabic.

Keywords: Arabic Language, Linguistics, Etymology, Phonology, Syria, Manbij.

Giriş

Suriye'nin şu an içinde olduğu savaş, istisnasız bütün bölgelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu çalkantılı dönem ülkenin coğrafi, ekonomik ve sosyal bütünlüğünü bozmuş, etnik ve dini toplumsal grupları karşı karşıya getirmiştir. Bir Orta Doğu ülkesi olan Suriye, medeniyetler tarihi boyunca bu bölgenin kaderi olan savaşların ve çekişmelerin ortasında kalmış ve şahidi olmuştur. Modern dönemde ise Suriye, özellikle de 1947 yılında Fransız mandası çekildikten sonra uzun süre iç siyasi çekişmeler ve askeri darbeler nedeniyle bir türlü istikrara kavuşamamıştır. Daha sonra 1970 darbesiyle yönetime gelen Baba Esed rejimi dönemi başlamış, oğluyla devam etmiş ve uzun yıllar demir yumruk politikası uygulanmıştır.¹ 2010 yılına gelindiğinde ise bir halk ayaklanması olan Arap Baharı başlamış ve bu olaylar Suriye'ye sıçrayana kadar dikta rejimler domino taşları gibi birer birer devrilmeye başlamıştır. Akabinde 2011 yılının Mart ayında Suriye'de halk Esed rejimine karşı ayaklanmıştır. Bu ayaklanma karşısında rejim var olan bütün silahlarını kendi halkına karşı kullanmış, daha sonra barışçıl sivil halk ayaklanması silahlı mücadeleye dönüşmüştür. Yukarıda belirtildiği üzere Orta Doğu coğrafyası tarih boyunca birçok savaşa tanıklık etmiş ancak Suriye'de 2011'den bugüne kadar devam eden bu savaşın tarihte bir benzeri daha görülmemiştir. Bu bir iç savaş mı, mezhepsel bir

¹ Mesut Şöhret, "Suriye'nin Siyasal Yapısı", *Uluslararası politikada Suriye Krizi*, ed. Hasret Çomak, (İstanbul: Beta Basım, 2016), 41.

savaş mı yoksa dış bir dışmana karşı verilen bir savaş mı? gibi akıllara birçok soru işareti getirmiştir.² Basında yer alan haberlere bakıldığında uluslararası kamuoyunun Suriye'deki halkın haklı direnişinin yanında duruyormuş gibi gözükmele birlikte diğer taraftan küresel güçlerin Esed rejimini halka karşı desteklediği görölmektedir. Siyasi ve ekonomik stratejilerden dolayı bu küresel güçlerin Suriye'deki rejimin devrilmesini istemedikleri ve savaşın uzamasını sağladıkları anlaşılmaktadır.³

On yılı aşkın bir süredir devam eden bu savaş sürecinde doğal olarak taraflar arasında bölge kontrolü açasından ilerleme ya da gerileme yaşanmış ve birçok yerleşim yeri yönetim olarak el değiştirmiştir. Rejimin orantısız güç kullanımı karşısında rejim ordusundan bölünmüş subaylardan ve sivil halktan oluşan Özgür Suriye Ordusu adında silahlı direniş grupları oluşmuş ve Suriye'nin çeşitli bölgelerinde rejime ve rejim yanlısı değişik milis gruplara karşı silahlı çatışmalar başlamıştır.⁴ Silahlı mücadelenin gelişmesiyle Suriye'nin birçok bölgesi rejimden arındırılmış, muhaliflerin değimiyle özgürleştirilmiştir. Bu özgürleştirilen bölgelerin başında da Münbiç şehri gelmektedir. Münbiç Temmuz 2012'de muhalifler tarafından rejimin elinden alınarak özgürlüğüne erken kavuşan bölgelerden biri olmuştur.⁵

Modern dönemde Suriye'nin 70 yıllık serüvenine genel çerçevede değinildikten sonra şimdi de Münbiç'in coğrafi özelliklerine ve tarihi sürecine değinilecektir.

1. Münbiç'in Coğrafi Konumu

Yüzyıllarca Türk hâkimiyeti altında kalan Münbiç, Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı sırasında en son geri çekildiği Suriye topraklarından biridir. Münbiç, Misâk-ı Millî toprakları sınırları içinde olmasının yanı sıra bugünün jeopolitik şartlarının getirdiği nedenlerden dolayı da ölkemiz için büyük önem arz etmektedir.⁶

Coğrafi olarak önemli bir konuma sahip olan Münbiç, Suriye'nin iki bölgesi olan Fırat'ın batısı (eş-Şâmiyye) ile Fırat'ın doğusu (el-Cezire) bölgelerinin bağlantı noktalarından biridir. Halep'in 80 km doğusunda, Fırat nehrinin 30 km batısında bulunan Münbiç, bugün Suriye'nin en önemli bağlantı yollarından birisi olan M4 karayolunun üzerinde yer almaktadır.

Ayrıca iki öлке arasında sınır çekilmeden önce, Gaziantep-Halep ve şanlıurfa-Rakka bölgelerinin tam ortasında yer alması da Münbiç'in stratejik bir bölge niteliğinde olduğunu gösteriyor. İdari olarak Halep iline bağlı olan Münbiç, Türkiye sınırına yaklaşık 35 km uzaklıktadır. Münbiç'in ilçe sınırları ise doğuda Fırat nehrinden, batıda el-Bab ilçe sınırlarına kadar uzanmakta olup, kuzeyden ise Sacur çayından (Nehr-i Sâcûr) başlayıp güney istikametine Hama il sınırlarına kadar uzanır.⁷

Fırat nehrinin batısı ile doğusu arasında önemli bir geçiş noktası oluşturan Münbiç'in doğusunda bulunan, nehrin her iki yakasını birbirine bağlayan ve bir o kadar

² Abdurrahim el-Sarraj - Cihan Taşgın, "Arap Baharı ve Suriye İç Çatışması", *İstanbul Fikir Enstitüsü Yayınları*, (Temmuz 2015), 2.

³ Ufuk Ulutaş - Halid Hoca, "Suriye: Devrim mi, Bölünme mi", *SETA Araştırmaları Analiz Dergisi*, 95 (Mayıs 2014), 9.

⁴ Abdölkadir şen, *Suriye Askeri Muhalefeti* (ORSAM, Ekim 2015), 7.

⁵ Al Jazeera (aljazeera.net), "منبيج.. مدينة البحري المدمرة بأهوال الحرب", (Erişim 10 Mayıs 2022).

⁶ Enes Demir, *Bir Misâk-ı Millî Toprağı: Menbic ve Tarihi* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017), 141.

⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Salnâme-i Vilâyet-i Halep, [SDAO.SVH]* (1906), Def'a No. 34, 373.

önemli Karakozak köprüsü bulunmaktadır. Ayrıca 2015 yılında taşınıncaya kadar bu köprü'nün hemen dibinde bulunan ve uluslararası anlaşmalara göre Türkiye'nin kendi sınırları dışında sahip olduğu tek toprak parçası Süleyman Şah Türbesi ve müştemilâtı da Münbiç'e çok yakın bir konumdadır.⁸

Münbiç şehrinin stratejik önemi; en başta coğrafi konumuundan kaynaklanmaktadır. Bundan da anlaşılacağı üzere Suriye konusundaki etkin güçlerin bu bölge üzerinde siyasi, ekonomik ve askeri çekişmelere girmesi son derece doğaldır.

Suriye'nin diğer bazı bölgelerinde olduğu gibi, Münbiç'te de "sdg/ypg" terör örgütünün bulunmasından dolayı Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hedefindeki operasyon noktalarından birisi olarak sayılmaktadır. Diğer taraftan Suriye coğrafyasına genel olarak bakıldığında kontrol alanlarının değiştiği görülmektedir.

Münbiç'in coğrafi özelliklerine ve güncel askeri hakimiyet durumuna değinildikten sonra geçmişten günümüze tarihi süreci ele alınacaktır.

2. Münbiç'in Tarihçesi

Tarihi eski çağlara dayanan Münbiç şehrinin ilk olarak kimler tarafından inşa edildiği tam olarak bilinmemektedir. Suriye bölgesinin en eski yerleşim yerlerinden birisi olan Münbiç'in tarihi, M.Ö. 2.000 yılına kadar yani Asurlar devrine kadar dayanır ve bölgede bu devre ait olduğunu gösteren kalıntılara rastlanmıştır.⁹ Ardından Hititler tarafından mesken tutulduğu tarih kayıtlarında geçmektedir. Buna dair kanıtlar arasında Münbiç'e yakın bölgelerde yapılan arkeoloji kazıları sırasında Hitit devrine ait olduğu ispatlanan mühürler ve diğer eserler bulunmaktadır.¹⁰ Münbiç şehri daha sonar M.Ö. 320 civarında Arâmiler tarafından geliştirilmiş ve dini inançları açısından büyük öneme sahip olmuştur.¹¹

Münbiç daha sonra Roma ve Bizans imparatorluklarının hakimiyetine girmiştir. Bu hakimiyet değişikliği sürecinde dini bakımdan da çağ atlamış ve putperestlikten Hristiyanlığa geçmiştir. Daha önce bir kutsal kent olarak sayılan bu şehir, Romalılarla birlikte yayılan Hristiyanlığı benimsemiş ve kutsal kent olma niteliğine yeni dinde de devam etmiştir. Dahası dindar kişilerin buraya ayrı bir önem vermesi de Münbiç'i önemli Hristiyan şehirlerinden birisi yapmıştır. Öyle ki Münbiç, Bizans döneminde monofizitlerin bir merkezi ve doğuya düzenlenen askeri seferlerde ordunun toplanma yeri olmuştur. V. yüzyılda burada yaşayan din adamı Philoxenus İncil'i Süryânîceye çevirmiştir.¹²

500 yılı aşkın Hristiyanlığı benimseyen Münbiç'in İslamla ilk buluşması Hz. Ömer döneminde olmuştur. O dönemde İslam ordularının Bizans'a karşı yürüttüğü Kuzey Cephe Savaşları, Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh komutanlığında idare edilmiş ve nice zaferler elde edilmiştir. İslam ordusu Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh komutanlığında Halep ve

⁸ Yakup Kaya - Görkem Ozan Özalp, "Cumhuriyet Döneminde Süleyman Şah Türbesi'nin Korunması", *Turkish Studies Dergisi* 9/10 (2015), 264.

⁹ Demir, *Menbic ve Tarihi*, 18.

¹⁰ Abdülkerim Buğra Ateş, *M.Ö. 2. Bin Suriye- Filistin Bölgesinde Hitit Kökenli Buluntular* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 68.

¹¹ Barsaum Y. Ayoub, *Syriac origins of the names of cities and villages in Syria* (Halep: Dâr Mârdin, 2000), 321.

¹² Işın Demirkent, "Menbic, Kuzey Suriye'de Tarihî Bir Şehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/123-124.

Antakya'yı fethetmiş, ardından civar şehirleri İslam devleti hakimiyetine katmıştır. Bu şehirler arasında Münbiç de bulunmaktaydı ve Ebu Ubeyde emrindeki komutanlardan İyâz bin Ganem'i h. 637 yılında Münbiç'in fethi için görevlendirdi. İyâz bin Ganem, Münbiç'e geldiğinde şehir halkı İslam ordusuna teslim oldu ve kan dökülmeden şehir fethedildi.¹³

H. Ömer döneminde kurulan ve Divânu'l-Cünd diye adlandırılan yeni bir idari taksimat yapılmıştır. Arapçada asker anlamına gelen "Cünd" kelimesi askeri eyaletlere işaret etmektedir. H. Ömer döneminde Şam bölgesi fethedilince beş cünde yani eyalete ayrılmıştır. Bunlar: Cünd-ü Filistin, Cündü'l-Ürdün, Cünd-ü Dimaşk, Cünd-ü Humus ve Cünd-ü Kinnesrîn'dir. Bunların her biri askeri yönetim açısından bir eyalet yapılmış ve bir komutanın emrine verilmiştir.¹⁴ Artık bir İslam şehri olan Münbiç, Emevîler devrine geldiğinde, Muâviye b. Ebi Süfyân tarafından bu cündlere büyük öneme sahip olan Kinnesrîn eyaletine bağlanmış ve ordunun merkez karargahlarından birini oluşturmuştur.¹⁵ Hatta daha sonra Halife Ömer b. Abdülaziz tarafından ikinci bir merkez olarak da kullanılmıştır.¹⁶

Tarihi süreç akışında Münbiç, eski çağdan orta çağlara, Hristiyanlıktan Müslümanlığa hep önemli bir merkez olma niteliğini korumuştur. Coğrafi olarak ve konumu itibarıyla bazen bir buluşma noktası ya da bir kavşak olmuş, bazen de sınır hattında ön cephe olacak şekilde savunma ya da hücum hattı olarak kullanılmıştır.

Bu sürece bakıldığında şehir Bizans'tan alınınca, Bizans açısından önemli dini merkezlerden birisi kaybedilmiş ve İslam devleti hakimiyetine girmiştir. Bu durum karşısında Bizans'ın sessiz kalıp Müslümanlara karşı hezimetini kabullenmesi beklenemezdi. Bu yüzden Halep, Kinnesrîn ve Antakya gibi bölgeleri geri alabilmek için Abbâsiler döneminde de çabalarına devam etmiştir. Nitekim Münbiç, Abbâsiler dönemine geldiğinde Bizans saldırıları karşısında Halife Harun Reşid tarafından Kinnesrîn eyaletinden ayrılıp yeni oluşturulan Avâsım eyaletine bağlanmış ve bu eyaletin merkezini oluşturmuştur.¹⁷ Münbiç şehri Bizans İmparatorluğuyla Abbâsi devleti arasında sınır bir noktada olması nedeniyle Abbâsiler tarafından büyük önem verilmiş ve Bizans'a karşı yürüttükleri seferlerin merkezi haline gelmiştir.¹⁸

Yine o dönemde Münbiç valisi olan Abdülmelik b. Salih şehirde birçok yapı inşa etmiş ve Bizans'a karşı yürütülen seferleri buradan yönetmiştir. Bu şehir Abbâsi Devleti döneminde askeri açıdan önemli merkezi karargahlardan birisi olmuştur.¹⁹ Halife Harun Reşid, şehri bizzat ziyaret etmekten geri durmamış ve şehrin valisi olan Kureş soylularından ve Abbâsiler arasında belagatıyla ünlü Abdülmelik b. Salih, Halife Harun Reşid'e şehri gezdirmiştir.²⁰

Münbiç daha sonra Bizans'a karşı korunma bahanesiyle Ahmed b. Tolon tarafından 878 yılında Abbâsilerden alındı. 947 yılına kadar Tolonların hakimiyetinde

¹³ Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî, *Futûhu'l-büldân*, thk. Ömer Enis el-Tabbâ' (Beyrut: Muessesetu'l-Ma'ârif, 1987), 204; BOA, *SDAO.SVH*, No. 34, 373.

¹⁴ Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân* (Beyrut: Dâr Sâdir, 1977), 1/38.

¹⁵ Demirkent, "Menbic", 29/123.

¹⁶ BOA, *SDAO.SVH*, No. 34, 374.

¹⁷ el-Belâzurî, *Futûhu'l-büldân*, 180.

¹⁸ Demir, *Menbic ve Tarihi*, 23.

¹⁹ el-Belâzurî, *Futûhu'l-büldân*, 180.

²⁰ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/206.

kaldıktan sonra Hamdâniler tarafından ele geçirildi ve meşhur şair Ebu Firâs el-Hamdâni, Halep emiri Seyfûddeve tarafından Münbiç'e vali tayin edildi.²¹

Uzun süre Müslüman devletler tarafından yönetilen Münbiç, daha önce de anlatıldığı üzere Hristiyanlar ve onlardan önce putperestlerin kutsal kenti olarak görülmüştür. Onun için Bizanslılar tarafından hiç unutulmamış ve bu kenti geri alma hayalinden hiç vazgeçemedikleri gibi buraya hep saldırılar düzenlemişlerdir. Bu saldırılar sonucunda 974 yılında imparator Loannes Çimiskes şehri ele geçirmiştir. Rivayete göre İmparator Loannes şehirde saklı bulunan Hz. İsa'nın nalınlarını ve Hz. Yahya'nın kanlı saçlarını, gizlendiği yerden alarak İstanbul'a götürmüştür.²² Bu olay rivayetten ibaret olsa bile şehrin Hristiyanlar için dini önemini göstermektedir. Yalnız Bizanslıların şehre bu kadar önem vermeleri ve sürekli ele geçirme çabaları içinde olmaları, olayın doğruluk payını güçlendirmektedir.

Çok fazla devletin gelip geçtiği ve sürekli bir egemenlik kavgası sahasına dönüşen Münbiç'in tarihi serüvenine bakıldığında, Münbiç'e hakim olan devletler bunlarla sınırlı kalmamış, XI. yüzyılın başlarında merkezi Mısır'da olan Fâtîmi Şii Devletinin idaresine geçmiştir. Daha sonra Fâtîmilerden Mirdâsilerin eline geçmiş, sonra tekrardan Mirdâsilerden Fâtîmilere, sonra tekrar 1069 yılında Bizans egemenliğine geçmiştir.²³ 1071 yılında Malazgirt zaferi sonrasında ise Selçuklular ile Bizans arasında burada birkaç savaş yaşanmış ve en sonunda 1079 yılında Bizans'tan tamamen alınarak Selçuklu hakimiyetine girmiştir.²⁴ Böylece Selçuklularla birlikte Anadolu'nun yanı sıra Münbiç'te de Türk hakimiyeti başlayacak, Bizans tehlikesi ortadan kalkacak ve bu bölge artık Türk yurdu haline gelecektir.

XI. yüzyılda Suriye, Selçuklu melikliğinde Münbiç'te birçok Selçuklu emiri yönetimi devralmış ve hatta buranın idaresi için aralarında çekişmeler bile yaşanmıştır. Sultan Melikşah 1086 yılında Münbiç'in idaresini Aksungura vermiştir. 1092 yılında Melikşah'ın ölümünden sonra Suriye Selçuklu hükümdarı Tutuş, Aksunguru öldürerek şehri ele geçirmiştir.²⁵ Tutuş'un ölümünden sonra oğlu Emir Rıdvan, Münbiç'in yeni hükümdarı oldu.²⁶ Daha sonra Münbiç yaklaşık olarak 1110-1120 yılları arasında Zengi Devleti'nin yönetimine geçti. Nureddin Zengi, Haçlı Seferleri mücadelesinde Urfa Haçlı Kontluğunu ortadan kaldırmasında kendisine yardım eden Münbiç hükümdarı Hassân b. Gümüştegin öldükten sonra Münbiç'i Hassân'ın oğlu Gazi'ye verdi. Gazi de isyana kalkışınca şehri ondan alıp kardeşi Kutbettin Yınal b. Hassân'a verdi.²⁷ Daha sonra Münbiç 1182 yılında Zengilerin elinden çıkarak Eyyûbilerin eline geçti.²⁸ Şehir 1239-1240 yılında Harzemşahlar tarafından istila edildi ve yakılıp yıkıldı.²⁹ Ardından 1259 yılında Moğollar, Fırat nehrini geçerek şehri yağmaladılar. Memlûk Devleti ise Moğolların bu bölgelerde yayılma

²¹ Demirkent, "Menbic", 29/123.

²² Demirkent, "Menbic", 29/123.

²³ Demir, *Menbic ve Tarihi*, 25.

²⁴ Demir, *Menbic ve Tarihi*, 32.

²⁵ Kemâluddîn Ebu'l-Kasım 'Umer b. Aḥmed el-Ḥalebî İbnü'l-'Adîm, *Zubdetu'l-ḥaleb min tarihi Ḥaleb*, thk. Halil el-Mansur (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996), 222 ve 227.

²⁶ Demir, *Menbic ve Tarihi*, 32.

²⁷ İbnü'l-'Adîm, *Zubdetu'l-ḥaleb*, 349.

²⁸ Kâmil b. Hüseyin b. el-Ḥalebî el-Gazzî, *Nahru'z-zeheb fi târihi Ḥaleb* (Halep: el-Matba'atu'l-Mârûniyye, ts.), 3/9.

²⁹ İbnü'l-'Adîm, *Zubdetu'l-ḥaleb*, 504.

tehlikesini durdurmak için 1260 yılında Ayn Calut Savaşı'nda Moğollara karşı zafer elde etmiş; böylece birçok bölge gibi Münbiç de Memlûk hakimiyetine girmiştir.³⁰ Daha sonra Münbiç XV. Yüzyılın başlarında Timur'un orduları tarafından istila edilerek tahribata uğramış ve bu büyük tahribatla stratejik önemini kaybetmiştir. 1516 yılında Osmanlı idaresine geçen Münbiç, Halep'e bağlı bir kaza olarak 1921 yılında Fransızların eline geçene kadar Osmanlı toprakları olarak kaldı.³¹ Bilindiği üzere Suriye, Osmanlı çekildikten sonra Fransız mandasına geçmiş ve daha önce de bahsedildiği gibi 1947 yılında Fransızlardan bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bu tarihi serüven ışığında bakıldığında Münbiç'in eskiden günümüze kadar gelen geçen bütün devletler için ne kadar önem arz ettiği açıkça görülür. Stratejik konumu nedeniyle bütün devletlerin diğer bölgelere hakim olma aşamalarında hareket merkezi ve kalkış noktasını oluşturmuştur. Buradan başlayarak Halep, Antakya ve Urfa gibi büyük şehirlere açılan kapı niteliğinde olmuş ve birçok bölgenin fethinde kilit rol oynamıştır. Yani bir bakımdan Suriye bölgesinde hakimiyet kurmak isteyen devletler için Münbiç, ilk önce ele geçirilmesi ve elde tutulması gereken şehir olarak görülmüştür.

Şehrin bu tarihi akışı ve gelişmeleri ele alındıktan sonra Münbiç'le ilgili diğer bazı bilgilere, özelliklere ve sahip olduğu farklı meziyetlere göz atılacaktır. Bu özelliklerin bizi şehrin ismiyle ilgili bazı ipuçlarına götürebileceği düşünölmektedir.

3. Münbiç'e Dair Diğer Bazı Özellikler

Münbiç, devletlerin ve orduların önemli saydığı ve merkez olarak gördüğu karargah olma niteliğinin yanı sıra birçok önemli şahsiyetlerin uğrak yeri olmuş hatta bunların bazıları ismini bile şehirden almıştır. Şairler şehri olarak da bilinen bu şehir birçok şair, edebiyatçı ve din âlimiyle bağdaşmıştır. Bunlardan en ünlüleri Abbasi dönemi şairlerinden el-Buhturî, Davkale el-Menbicî; Abbasilerin önde gelen belagatçılarından ve fasihliğiyle bilinen Abdümelik b. Salih el-Hâşimî, Hamdânilerin en ünlü şairi Ebu Firas el-Hamdânî ve XX. yüzyıl modern Arap edebiyatında önemli yere sahip ünlü şair Ömer Ebû Rişe bu şahsiyetlerin bazılarındandır.³² Günümüzde ise Suriye genelinde Münbiç'te diğer bölgelere kıyasla çok sayıda şairin bulunduğunu söylemek mümkündür.³³

Münbiç'in en ünlü şairi el-Buhturî yazdığı şiirlerinde şehri anmaktan geri durmamıştır. Buhturî Münbiç'ten başka bir bölgeye göreve gönderildiğinde Münbiç'e olan özlemine gizleyememiş ve şu sözleri sarf etmiştir: (el-Vâfir)³⁴

وما تَرَكِي لِمَنْبِجٍ وَاخْتِيَارِي لِرَأْسِ الْعَيْنِ فَعَلُّ مِنْ مَرِيدٍ
وما الخابورُ لي بَدَلًا رَضِيًّا مِنْ السَّاجورِ لو فُكَّتْ فَيُودِي

Münbiç'ten ayrılmak benim seçimim değildi / Rasulayn'a gitmek benim isteğim değildi!

Sacur'u Habur'la değiştirmek ise / Bağlarım çözülseydi buna razı olmazdım!

³⁰ Demir, *Menbic ve Tarihi*, 39.

³¹ Demirkent, "Menbic", 29/124.

³² BOA, *SDAO.SVH*, No. 34, 373.

³³ el-Marefa (*marefa.org*), "منبج", (Erişim 15 Mayıs 2022).

³⁴ el-Velid b. 'Ubeyd b. Yahya el-Tâ'î el-Buhturî, *Divânu'l-Buhturî*, thk. Hasan Kâmil el-Sayrafî (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2009), 681.

Buhturî'nin bu özlemi sadece şehre yönelik olmasa gerek, nitekim bu bölgede uzun yıllar yaşayan bu şair, Alva adında Münbiçli bir kıza sevdalanmış ve şiirlerinde sevgilisini ve onun hatırına yaşadığı diyarı zikretmiştir. Sevgilisinin bulunduğu Münbiç şehriden uzak kalınca yazdığı kasidenin bir beyti şöyledir: (el-Vâfir) ³⁵

تَنَاءَتْ دَارُ عُلُوَّةٍ بَعْدَ قُرْبٍ فَهَلْ رَكْبٌ يُبَلِّغُهَا السَّلَامَا

Alva'nın evi (Münbiç'te) yakın iken uzakta kaldı / Bir kervan yok mudur ona selam götürün!

Ebû Firas el-Hamdânî esir düştüğünde Münbiç'te tek başına kalan annesini düşünerek ona hapishaneden en meşhur kasidelerinden birisi olan ve şu beyitle başlayan şiirini yazmıştır: (el-Kâmil) ³⁶

لَوْلَا الْعَجُورُ بِمَنْبِجٍ مَا خِفْتُ أَسْبَابَ الْمَيِّتِ

O ihtiyar annem Münbiç'te olmasaydı eğer / Ölüme giden yollardan hiç korkmazdım

Eskiden doğa güzellikleriyle bilinen Münbiç'i bir de Abbasi döneminde şehrin hükümdarı olan Abdülmelik b. Salih'in dilinden duymak daha iyi olacaktır. Kendisi halife Harun Reşid'e şehri gezdirirken sularıyla zengin havasıyla insana huzur veren bu şehri şu sözleriyle anlatmıştır: *"Havası güzel, hastalıkları az, geceleri ise seherdir. Bereketine bakarsak eğer kızıl buğdaylı, sarı başaklı, yemyeşil ağaçlarıyla birlikte bol geniş bahçeleri aşıl otu ve yavşan gibi şifalı ve güzel kokulu çiçekleriyle doludur"*.³⁷ Gezi sonrası Harun Reşid, Abdülmelik b. Salih'in bu sözlerini (dizilmiş incilere) benzeterek şehrin seher gecelerini beğendiğini ifade etmiştir.

Arâmiler döneminde putperestlerin tapınmak için geldiği Tanrıça Atargatis'in heykeli Münbiç'te yapılmıştır. Bundan dolayı Münbiç kutsal kent niteliğini kazanmış ve böylece Arâmi devrinde kutsal kent anlamına gelen (Hierapolis) adını almıştır.³⁸ Münbiç uzun süre kutsal kent niteliğini sürdürmüş ve buna ithafen şehrin adı asırlarca Hierapolis olarak kalmıştır. Hatta Osmanlı salnâmelerinde şehrin isminin daha önce bu şekilde olduğuna vurgu yapılmıştır.³⁹

Diğer taraftan daha önce zikredildiği üzere şehrin kuzeyinde Sacur Irmağı ve doğusunda Fırat nehrinin yanı sıra yüzlerce su kuyusunun bulunduğu kaynaklarda geçmektedir. Bu kadar bol suyun olduğu bir yerde doğal olarak verimli topraklar ve bereketli bahçeler de bulunmuştur. Burada ayrıca Roma döneminden kalma yer altından birçok su kanalı birbirine bağlı olarak bir ağ oluşturmuştur.⁴⁰ 30-40 yıl öncesine kadar bu kanallarda halen suların aktığını büyüklerimizden sürekli işitirdik. Ancak daha sonra suların çekilmesi, kentselleşme ve altyapı çalışmaları sonucu birçok kuyu ve kanal kurumuş ve kapatılmıştır. Arapçada bu kanallara (سَرَب/Sarab) denilmektedir. Dehliz ya da

³⁵ el-Buhturî, *Divânu'l-Buhturî*, 2009.

³⁶ Ebu Firâs el-Hâris b. Sa'îd el-Hamdânî, *Divânu Ebi Firâs el-Hamdânî*, thk. Halil el-Duveyhî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1994), 355.

³⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/206.

³⁸ Ayoub, *Syriac origins*, 322.

³⁹ BOA, *SDAO.SVH*, No. 34, 373.

⁴⁰ BOA, *SDAO.SVH*, No. 34, 373.

tünel anlamlarına gelen bu kanalların günümüzde ise halen kalıntıları yıkık dehlizler şeklinde mevcuttur.⁴¹

Bunların yanı sıra Münbiç'te eskiden ipek böcekçiliği yapılırdı ve bundan dolayı ipekli ve pamuklu ürün imalatıyla bilinen bir şehirdir. Münbiç'te, bu türden renksiz ve nakışsız bazı pamuklu ya da yünlü kalın elbiseler üretilirdi. Bu elbiselere Arapça'da (Menbicâniyye) (منبجانيّة) ortaçağlarda ise (Bombagio) adı verilirdi.⁴² Hatta rivayete göre Peygamber efendimiz Münbiç'ten getirilen bu türden bir aba giymiştir.⁴³ Münbiç'in ipek böcekçiliğiyle iştigali şöhret kazanmış, birçok diyar ve devirde dillere destan olmuştur. Münbiç halkının bu zanaatkarlığı şairlerin gözünden kaçmamış ve bu konuda şiirler yazmışlardır. Bunlardan birisi Memlûk devri şairlerinden ve Münbiç'te kadılık yapmış İbnu'l-Verdi'dir. O zamanlar Münbiç'i vuran bir deprem sonucu şehir harap olmuş, surları ve kuleleri onları bu depremden koruyamamış, evleri ise insanlara mezar olmuştur. Şair bu hadiseyi anlatırken Münbiç halkının bu özelliğini şu beyitleriyle vurgulamıştır: (el-Hafîf)⁴⁴

مَنْبِجٌ أَهْلُهَا حَكَّوْا دُوْدَ قَرٍّ عِنْدَهُمْ تُجْعَلُ الْبَيْوْتُ الْقُبُورَا
رَبِّ نَعْمَهُمْ فَقَدْ أَلْفُوا مِنْ شَجَرِ التُّوتِ جُنَّةً وَ حَرِيرَا

Halkı ipek böceği ören Münbiçlilerin / Evleri (deprem sebebiyle) mezara dönüşüyor

Ya rabbi onlara nimetler bahşet ki / Dut ağacından korunak ve ipek yapsınlar

Bu özelliklerden bazılarını bakıldığında, şehrin almış olduğu isimlerin nedenini bilmeye katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre isimlendirmelerin anlaşılmasını kolaylaştıran bazı eski kalıntılar şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Şehrin sulak özelliğiyle örtüşen, bölgede *er-Râm* adında büyük bir su gözü bulunmasından dolayı Süryânicede kaynak ya da pınar anlamına gelen *Mabbug* ismi verilmiştir.⁴⁵ Yine aynı özellik çerçevesinde olan bir diğer eski isimlendirme ise Arâmicede memba ve pınar anlamına gelen *Mabougo* ismidir.⁴⁶
- 2- İpek endüstrisiyle bilinen şehirde üretilen pamuklu giysilere *Bombagio* adı verilmesi şehrin eski çağlardaki isimleriyle büyük yakınlık göstermektedir.⁴⁷
- 3- Antik dönemlerde dini inanca bağlı olarak Süryânicede *Hierapolis* şeklinde bir isimlendirme yapılmıştır.⁴⁸

Şehirle ilgili bu özelliklere göz attıktan sonra tarih boyunca şehrin adıyla ve anlamlarıyla ilgili inceleme yapılacaktır.

⁴¹ Al-Quds Al-Arabi (alquds.co.uk), "منبج السورية مدينة النبع والأعظم في هذا الجزء من العالم", (Erişim 29 Mayıs 2022).

⁴² Demirkent, "Menbic", 123; el-Gazzî, *Nahru'z-zeheb fi târihi Haleb*, 1/509.

⁴³ Mevhûb b. Ahmed Ebu Mansûr el-Cevâlikî, *el-Mu'arrab mine'l-keâmî'l-a'cemi 'ale hurûfi'l-mu'cem*, thk. F. Abdurrahîm (Şam: Dâru'l-Kalem, 1990), 597; Ali b. Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bâri bi şerhi sahihi'l-Buḥârî*, thk. Abdulaziz b. Baz vd. (Kahire: el-Mektebetu's-Selefiyye, ts.), 1/483.

⁴⁴ Ebu Hafs 'Umer b. Muzafer İbnu'l-Verdî, *Divân İbni'l-Verdî*, thk. Abulhamîd Hindâvi (Kahire: Dâru'l-Afâki'l-'Arabiyye, 2006), 81.

⁴⁵ Demirkent, "Menbic", 123; el-Gazzî, *Nahru'z-zeheb fi târihi Haleb*, 1/511.

⁴⁶ Ayoub, *Syriac origins*, 322.

⁴⁷ Demirkent, "Menbic", 123.

⁴⁸ Demirkent, "Menbic", 123

4. Münbiç Kelimesinin Etimolojik ve Fonolojik İncelemesi

Antik çağlardan modern döneme kadar şehrin tarihi sürecine dönüp bakıldığında, şehre hakim olan birçok devletin diğerlerinden din, dil ve ırk açısından farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılıklar göz önünde bulundurulursa her bir devletin isimlendirmeyi kendi diliyle yaptığı anlaşılacaktır. Bu konuyla ilgili bazen şehrin dinî özellikleri bazen de diğer doğal özellikleri etkili olmuştur. Bu isimlendirmeleri şu şekilde sunabiliriz.

Şehrin ismiyle ilgili kaynaklar ışığında farklı medeniyetlerin kullandığı telaffuzlar incelendiğinde, bunların genelde menba, pınar ve su kaynağı anlamına geldikleri görülmektedir. Bu isimlendirmeler bölgenin su kaynakları açısından zengin olmasına ve bölgede bulunan kocaman bir su pınarı bulunmasına dayanmaktadır.⁴⁹ Bu da daha önce şehrin özellikleri bölümünde ele alındığı gibi Münbiç'in en önemli özelliklerinden birisidir. Ayrıca isimlerin birbirine telaffuz olarak benzemesi de adı geçen çoğu egemenlik sahibinin dilinin Sami dilleri ailesine mensup olması nedeniyledir.

Kaynakların ifadesine göre eski çağlarda bu şehir birçok şekilde isimlendirilmiştir. Asurlar devrine kadar *Mabog* (مابوج) olarak kullanılmış, Asurlar devrinde Akadça *Nanpigi* (نانبيجي) olarak geçmiştir.⁵⁰ Bu devirde *Nappigu* (نابيجو) olarak da adlandırılan şehirde Asur kralı Shalmaneser'in kendine bir kraliyet sarayı yaptırdığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Aramiler döneminde ise memba ya da su kaynağı anlamına gelen *Manbiğ* (منبغ) olarak telaffuz edilmiştir.⁵¹

Sürekli evrimler geçiren bu telaffuzlar zamanla Süryanice'de *Mabug* (مابوغ) olarak telaffuz edilmiştir. Bu telaffuz Süryanicede bitmek, çıkmak ya da filizlenmek anlamına gelen *Nbag* ya da *Nbağ* (نَبغ) kökünden türemiştir.⁵² Romalılara ise kutsal olarak gördükleri bu şehre *Hierapolis* (هيرابوليس) olarak hitap etmişlerdir. Bu ifade kutsal kent anlamına gelmektedir.⁵³

Şehrin adında kök harflerinden olan "Mâ" ifadesi özellikle de Sâmi dillerine mensup dillerde ortak bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Arapçada "Manbic", Arâmicede "Manbiğ" ve Süryânicede "Mabug" olmakla birlikte kelimenin birinci hecesinde bulunan "Mâ" lafzı, aralarındaki ortak noktadır. Arapçada su anlamına gelen "Mâ" kelimesi Sâmi kökenli bir kelimedir. Ayrıca Sâmi dillerindeki diğer dillerde de su kelimesinin karşılığı Arapçadaki "Mâ"ya yakın telaffuzlardır. Bunlar şu şekildedir:

İbrânicede "May"
 Habeşçede "Mây",
 Arâmicede "Mayyâ",
 Süryânicede "Mayyâ"
 Asuricede "Mu" şeklindedir.⁵⁴

⁴⁹ el-Gazzî, *Nahru'z-zeheb*, 1/512.

⁵⁰ Irene Winter, *On art in the ancient near East volume I: of the first millennium BCE* (Leiden: Brill, 2009), 564.

⁵¹ Trevor Bryce, *The Routledge handbook of the peoples and places of ancient Western Asia: the near east from the arly Bronze Age to the fall of the Persian Empire* (London: Routledge, 2011), 497.

⁵² Ayoub, *Syriac Origins*, 321.

⁵³ Ayoub, *Syriac Origins*, 322.

⁵⁴ Hâzem Ali Kemâluddîn, *Mu'cem müfredâti'l-müştereki's-Sâmî*, (Kehire: Mektebetü'l-Âdâb, 2008), 352.

4.1. Münbiç Kelimesinin Arapça İncelemesi

Arapçada şehrin ismi *Nebece* (نَبِيح) ve *Becce* (بَيْح) olmak üzere iki farklı kökene dayandırılmaktadır.

Nebece (نَبِيح) fiilinin türevlerine bakılırsa “en-*Nebcu*” (النَّبِيح) ve (نَبِيحٌ نَبِيحًا) *gür ses*, (yaranın ya da kemiğin şişmesi) ve (kabarıklık) anlamlarına gelir. Mübalağa kalıbı olan *Nebbâc* (رَجُلٌ نَبَّاحٌ) ise *yalancı adam*,⁵⁵ *şiddetli kalın sesli adam*, *çok ve yüksek sesle konuşan* ve *sözünü tutmayan adam* anlamlarına geldiği gibi (كَلْبٌ نَبَّاحٌ) *şiddetli gür sesli köpek* anlamına da gelmektedir.⁵⁶

Ayrıca en-*Nebcu* (النَّبِيح) bir tür bitki adıdır. *el-Enbecu* (الأنْبِيح) olarak da adlandırılan bu bitki erikgillerden olup çekirdekli, badem ve armut benzeri iki türe sahip ve ağaçta yetişen şirince bir meyvedir. Bunların yanı sıra en-*Nebcetü* (النَّبِيحَةُ) *tepe*, *yerden yüksek bir yer*, *kayalık* ve *yığın* anlamına gelir. (أَنْبِيحُ الرَّجُلِ، إِذَا قَعَدَ عَلَى النَّبِيحَةِ وَالْمَوْضِعُ مَنْبِيحٌ) *tepede bulunan adam*, *yüksekte oturan* demektir. Bunun ism-i mekan çekimi de *Menbic*'dir.⁵⁷ Bu aktarım *Nebece* (نَبِيح) kökünden yola çıkarak (نَبِيحٌ - يُنْبِيحُ - مَنْبِيحٌ) *nebece – yünbicu – Amenbicun* çekiminden türetilmiş ve mekana delalet eden *Mef'il* kalıbına uygun çekilmiştir.

Becce (بَيْح) fiilinin anlamlarından ise (بَيْحُ الْجُرْحِ، أَي شَقَّه) *yarayı deşmek*, (الْبَيْحُ: الطَّعْنُ غَيْرِ) *el-Beccu: Delip geçmeyen darbe*, (الْبَيْحُ: سَعَةُ الْعَيْنِ، وَامْرَأَةٌ بَجَاءَ: وَاسِعَةُ الْعَيْنَيْنِ) *el-Beccu: Gözlerin büyük olması, İmra'atun Beccâ': Büyük gözlü kadın*.⁵⁸ *Becce* (بَيْح) kelimesi bazı arap lehçelerine göre (مَجَّ) *Mecce* olarak telaffuz edilir ve *becce* ile aynı anlama gelir. *Mecce'l-Mâ'a* (مَجَّ الْمَاءِ) ve *Becce'l-Mâ'a* (بَيْحَ الْمَاءِ): *ağzında topladığı suyu çıkarttı, ağzından suyu attı* anlamlarına gelir.⁵⁹ Buradan hareketle “بَيْح / becce” fiili suyun akma ve fıskırma olayıyla ilişkilendirdiğimiz zaman lafız anlam ilişkisi açısından son derece uyumlu bir eylem olduğu görülmektedir. Dolayısıyla (مَاءٌ بَيْحٌ) den (مَنْبِيحٌ) şekline zamanla evrilmiş olması diğer etkenleri de sayarsak kuvvetle muhtemeldir.

Dolayısıyla Arapçada *Mānbiç* telaffuzu su anlamına gelen *Mâ* (ماء) ile birlikte geldiği zaman kaynadı ve fıskırdı anlamına olan *Becce* (بَيْح) fiilinin birleşmesinden ortaya çıkmıştır. *Mâûn + Becce* (مَاءٌ + بَيْحٌ) isim ve fiilin birleşmesiyle ortaya çıkmış ve *Mā-n-bic* (م - ن - بَيْح) şeklinde telaffuz edilmiştir.

Bu şekilde ilk ve kimler tarafından telaffuz edildiği bilinmemektedir. Bu telaffuzda Arapçanın aynı dil ailesinden olan Aramice ve Süryanice telaffuzlarının etkisinin olduğu gibi (مَاءٌ بَيْحٌ) ifadesinden türetilmiş olma ihtimali de mümkün bir görüş olarak görülmektedir. Nitekim şehrin sulak olma özelliğiyle uyuşan bu biçim Arapça türetim çeşitlerinden olan “en-Naht” olgusuna da uygun düşmektedir. Naht'ın geçtiği bazı yaygın ifadelerden (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) için (بِسْمَلَةَ / besmele) denilmesi, (حَضْرَمَوْت) Hadramevt bölgesinden birisine (حَضْرَمِي / Hadramî) denilmesi ve (عَبْدُ شَمْسٍ) Abd-i Şems kabilesinden olan birisine (عَبْشَمِي / Abşemî) denilmesi gibi önümüze çıkan bu ifadelere Arapça terminolojisinde “menhût” diye geçmektedir.⁶⁰ Bu da naht çeşitlerinden “isim nahtı”

⁵⁵ Cubrân Mes'ûd, *er-Râid, mu'cem lugavî 'asrî* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 1992), 991.

⁵⁶ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, nşr. Muhammed Ahmed Haseballah vd. (Beyrut: Dâr Sâdir, 2010), 2/371.

⁵⁷ el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/205.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/209.

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/362.

⁶⁰ İbrahim Enîs, *Min esrâri'l-luga* (Kahire: Mektebetu'l-Enclö el-Mısıryye, 1971), 37.

olarak bilinmektedir. Bu çeşitte birbirini tamlayan her iki kelimedenden belli sayıda harf alınarak dördümlü bir isim oluşturulması amaçlanır.⁶¹ *Mənbic* ifadesi, verilen bu menhût ifadeler kadar yaygın olmasa da bir naht söz konusu olup hece düşmesi görülmektedir. Ayrıca (ماءٌ نَبِيحٌ) cümlesinin (منبج) evrilme aşamalarında naht'ın yanı sıra iklâb bulunmaktadır. Tenvinli "hemze" ile ardından gelen "bâ" nın yanyana gelmeleriye "bâ" sesi "mîm" sesine dönüşmüştür. Daha sonra ortaya çıkan ağırlığın giderilmesi için seslerde kolaylığa⁶² kaçılmış ve "elif ile hemze" sesleri düşürülmüştür. Bu durumda Arapçada (Menbic / مَنْبِج) şeklinde evrilmiş ama telaffuzda bir ibdâl söz konusu olduğundan (Membic / مَمْبِج) olarak seslendirilmiştir. *N* sesinin *M* ile *B* arasında gelmesi durumunda *M* sesine dönüşmesi yaygın bir olaydır.⁶³

4.2. Münbiç Kelimesinin Türkçe İncelemesi

Türkçeye Münbiç kelimesi Arapçadan girmiştir. Türkler tarih boyunca şehrin adını değiştirmemişler ve aksine olduğu gibi kendi dillerine uydurmaya çalışmışlardır. Ancak dil grubu ve yapısı olarak öncekiler gibi Sami dil grubundan farklı olan Ural-Altay dillerinden olan Türkçede telaffuzun farklı olması da doğal bir olaydır. Arapçada bu kelime köken itibarıyla *M-N-B-C* harflerinden oluşmaktadır ve doğru telaffuzu "Menbic" (مَنْبِج) şeklinde olup halk ağzıyla "Minbic" olarak da telaffuz edilmektedir. Türkçede ise telaffuzun aynı Arapçadaki gibi olduğunu söylemek pek doğru olmaz. Yazı itibarıyla Osmanlı salnâmelerinde aynı Arapçadaki gibi yazılsa da⁶⁴ telaffuz olarak aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim Osmanlı Türkçesi Arap alfabesiyle yazıldığı için oradaki fonetik farkı sadece yazıdan gözetmek mümkün değildir. Kelimenin Türkçeleşmiş hali kesinlikle daha farklı olup Türkçe dil yapısına uygun olarak telaffuz edilmiştir. Türkçede, ana dilleri Türkçe olan Suriye Türkmenleri tarafından günümüzde halen güncel olarak "Bumbuç" şeklinde telaffuz edilmektedir. Bu telaffuzu bazen bölgede yaşayan Araplar da Türkmenlerin söyleyişinden etkilenerek kullanmaktadırlar. "Bumbuç" telaffuzu bölge Türkmenleri tarafından günümüzde yeni kullanılan bir telaffuz değildir. Kadim bir Türk yurdu olan Halep bölgesine asırlar önce yerleşmiş olan Türkmenler eskiden beri şehrin adını bugünkü Türkmenlerin söylediği şekilde telaffuz etmişlerdir. Nitekim Evliya Çelebi, Seyahatnâmesinde Halep eyaletinin kazalarını sayarken "Bombuc" (بومبوج) olarak ifade etmiştir. Bu da telaffuzun bu şekilde olduğunu gösteren en iyi kanıttır.⁶⁵

Bumbuç veya Bombuç, *O – U* seslerinin Arapçada tek bir karşılığı vardır o da vav (و) sesidir. Evliya Çelebi, eserini Osmanlıca yazdığı için oradaki sesin *O mu* yoksa *U mu* olduğunu seçmek zordur. Ancak günümüzde kullanım şekline de bakılırsa "Bumbuç" (بومبوج) olarak kastetmiş olması, büyük bir ihtimaldir. Ayrıca bu eseri günümüz Türkçesine çevirenin şehrin adını bölge halkının ağızından duymadığı ihtimalini de göz

⁶¹ Bekir Mehmetali, *el-Me'âni's-şarfiyye*, (İstanbul: Sonçağ Yayıncılık, 2021), 203.

⁶² Kolaylık Teorisi, insanın dilin seslerini telaffuz ederken kas performansından tasarruf etme ve zahmet çekmekten kaçınma eğiliminde olduğunu savunmaktadır. İnsan, toplumsal olguların çoğunda en kestirme yoldan emeline ulaşma çabasıdadır. Aynı şekilde insan, dilin seslerinde de kolay olana eğilim gösterir. İbrahim Enîs, *el-Esvâtü'l-lugaviyye* (Kahire: Mektebetü'l-Enclo el-Mısıriyye, 1975), 234.

⁶³ Muhammed b. Ali İbn Ya'îs, *Şerhu'l-Mufaşşal*, thk. Emil Bedî Ya'kûb (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 5/386.

⁶⁴ BOA, SDAO.SVH, No. 34, 373.

⁶⁵ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, çev. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 9/393.

önünde bulundurmamak lazımdır. Bölgenin Türkmenleri ise halen Osmanlı Türkçesini büyük oranda konuşmakta ve şehrin adını “Bumbuç” olarak kullanmaktadırlar.

Arapçada *Menbic* olarak kullanılan bu kelimenin Türkçede halk ağzıyla *Bumbuç* olarak evrilmesi harf mahreçlerinin yakınlığından kaynaklanmaktadır.

M ve *B* harfleri dudak seslerinden olup, bu iki sesin çıkış yerleri dudaklardır. Hava her ikisiyle birlikte burundan çıkmaktadır. *M* harfi, vurgu ve gevşeklik arasında orta açıklıkta bir sestir. *B* harfi ise, açık ve vurgulu (şiddetli) bir sestir.⁶⁶

N harfi de gevşeklik ve şiddet arasında orta açık bir sestir. Hava yutaktan akıp gelirken üst ön dişlerin diş etiyle buluştuğu noktaya ulaşan dilin ağız açıklığını tıkamasıyla meydana gelmektedir. Bu ses çıkarıldığı sırada burun boşluğundan geçen hava bir çeşit hişirtti oluşturur.⁶⁷

Dolayısıyla çıkış yerlerinin yakınlığı nedeniyle; söz akışında *N* sesi, iki dudak sesi olan *M* ile *B* arasında kaldığı için bir kaynaşma söz konusudur ve bu iki sesin etkisiyle *N* sesi *M* sesine dönmüştür. Böylece *N* sesi ortadan kalkarak Arapçada “*Membic*” ve Türkçede “*Bumbuç*” telaffuzları ortaya çıkmaktadır. Neticede burada ortaya çıkan bu eylem aslında birçok dilde görülen ve benzeşme adıyla bilinen bir eylemdir. Bu eylem Kur’ân-ı Kerim tecvid sisteminde ise “*iklâb*” olarak bilinmektedir.⁶⁸ *iklâb* da; tenvin veya sakın nundan sonra harekeli *be* (ب) harfi geldiğinde, *nun* (ن) harfinin, *mim* (م) harfine çevrilerek okunmasıdır.

Benzeşme (Assimilation/ المماثلة) eylemi ise genellikle dilbilim kavramları arasında yerini alır ve sesbilimin önemli eylemlerinden birisi sayılır. Doğan Aksan’ın tanımına göre benzeşme: “*Bir sesin yeri ya da biçimi açısından bir başka sese benzer ya da eş duruma getirilmesi olayıdır. Bu olay sonucunda, sesi çıkarmak için yapılması gereken harekette de bir değişme gerçekleşmiş olur*”.⁶⁹ (*Menba / Membba*) ve (*Anbar / Ambar*) kelimeleri bu eyleme dair birer örnek olarak verilebilir.

Türkçe olan “*Bumbuç*” versiyonundan yola çıkarak günümüzde ister uluslararası ilişkilerde olsun isterse diğer resmi kullanışlarda buna en yakın telaffuzun “*Münbiç*” olduğu görülür. “*Bumbuç*” versiyonunun gerçekte halk ağzında olması ve resmiyette mevcut olmamasından ilk harfi olan (*B*) sesinin (*M*) ye dönmesi sözlük ve terminoloji açısından daha doğrudur. Kelimenin diğer harflerine baktığımızda sadece kalın ve ince ünlüler arasında fark görülür, ancak “*Bumbuç*” ve “*Münbiç*” arasında ünlü geçişinin sağlanması pek de zor değildir. Kelime (*N-B-C*) kökünden türediği için de asıl kök harflerine çoğu dilde olduğu gibi uyulması ve gözetilmesi elzemdir.

Arapçada *Menbic*, *mef’il* (مَفْعِل) kalıbında ism-i mekân’dır. Türkçede ise *Münbiç*, *muf’il* (مُفْعِل) kalıbında ism-i fâil’dir. *Muf’il* kalıbının aslında şehrin özellikleriyle uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim lafız anlam ilişkisi açısından bakılırsa; su kaynakları bol ve verimli olan bu şehrin isminin ism-i fâil kalıbında “*Münbiç*” olması oldukça uygun görünmektedir. *Mâun + Becce* (مَاءٌ + بَيْعٌ) nin birleşmesinden meydana gelen *Münbiç* (مُنْبِيحٌ), çok su veren anlamına geldiği için şehrin doğasına uygun bir kalıp

⁶⁶ Muhammet Abazoğlu, *İbrahim Enîs ve Çağdaş Arap Dilbilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 106.

⁶⁷ Abazoğlu, *İbrahim Enîs*, 108.

⁶⁸ Rahim Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur’ân Tecvidi* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2009), 48.

⁶⁹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), 2/48.

olduğu görülmektedir. Bu kalıpta olan benzer örneklerden yine verimli ve bitek anlamlarındaki “Münbit/Mümbit” (مُنْبِت) ve ikram eden ve cömert anlamlarındaki “Mükrim” (مُكْرِم) kelimeleri de bu türdendir.

Dolayısıyla bu kalıplardan ve taşıdıkları anlamlardan yola çıkarak Münbiç telaffuzunun Türkçede şehrin adına en uygun kalıp olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Tarihi süreç içinde bazı şehirler pek bilinmese de, günü geldiğinde coğrafi konumu, siyasi durumu ve sosyal olguları itibarıyla tekrardan yıldızı parlamaktadır. Bu bölgelerden birisi olan Münbiç şehrinin, cumhuriyet tarihinde Türk siyasi ve medya çevrelerince pek tanınan ve bilinen bir bölge olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı şehir, ilerleyen zamanlarda tekrardan gündeme geldiğinde Türkçe adıyla ilgili çelişkinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada şehrin adıyla ilgili yapılan etimolojik ve fonolojik incelemeden yola çıkılarak şehrin adının, lafz-anlam açısından önemli bir ilişkisinin olduğu anlaşılmıştır. Kelimenin, genel itibarıyla özellik ve nitelik açısından uyuşan anlamlar taşıdığı görülmüştür. Eski çağlardan beri her egemenlik kendi diline ve tabiatına uygun olarak farklı isimlendirmeler yapmıştır. Bazen bölgenin hakimi olan egemenliğin dini inancına mutabık olarak isimlendirme yapılırken bazen de başka egemenlikler tarafından şehrin diğer doğa özelliklerine mutabık olarak isimlendirme yapıldığı görülmüştür.

Şehrin adının Türkçeye Arapçadan girdiği anlaşılmaktadır. Nitakim Arapçada su anlamına gelem “Mâ” kelimesi ile, fıskırtı anlamına gelen “Becce” kelimesinin birleşmesiyle meydana geldiği görülmektedir. Özellikle “Mâ” kelimesinin Sâmi kökenli olmasından dolayı, Arapça ile akraba diller olan ve Münbiç bölgesinde kullanılan Arâmice ve Süryânicede şehrin adında Arapçaya yakın “Mabog ve Manbiğ” gibi telaffuzların bulunduğu anlaşılmaktadır. Böylece mademki aynı dil ailesinden olan diller arasında telaffuz farkı bulunuyor, o zaman Arapçadan farklı bir dil ailesine mensup ve sözdizimsel, biçimsel ve fonetik farklılıklara sahip olan Türkçede de telaffuz farkının meydana gelmesi pek doğal bir olaydır.

Türk basınında sürekli farklı biçimlerde gündeme gelmesi konusuna açıklık getirmeye çalışan bu çalışmada şehrin adı köken, biçim ve ses açısından incelenmiş olup doğru telaffuz sunulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda bölge Türklerinin de kullanımı göz önünde bulundurularak, farklı telaffuzlar arasından Türkçenin yapısına en uygun olması gözetilmiştir. Buna göre Türkçeye uygun yerli ve milli bir ifadenin kullanılması, Dil yapısı çerçevesinde yapılan inceleme sonrası en uygun telaffuzun “Münbiç” olduğu kanaatine varılmıştır. Nasıl ki Halep şehrine Arapçada Halab, İngilizcede Aleppo ve Türkçede Halep deniyorsa; Arapçada Menbic ve İngilizcede Manbij deniyorsa, Türkçede de Münbiç şeklinde ifade edilebilir.

Kaynakça

- Abazoğlu, Muhammet. *İbrahim Enîs ve Çağdaş Arap Dilbilimi Çalışmalarındaki yeri ve Önemi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 3 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 6. Basım, 2015.
- Ayoub, Barsaum. *Syriac origins of the names of cities and villages in Syria*. Halep: Dâr Mardin, 1. Basım, 2000.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Futûhu'l-büldân*. thk. Ömer Enis el-Tabbâ'. Beyrut: Muessesetu'l-Ma'ârif, 1987.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Salnâme-i Vilâyet-i Halep, [SDAO.SVH] (1906), Def'a No. 34, 373*.
- Bryce, Trevor. *The Routledge handbook of the peoples and places of ancient Western Asia: the near east from the arly Bronze Age to the fall of the Persian Empire*. London: Routledge, 1st edition, 2011.
- Buğra Ateş, Abdülkerim. *M.Ö. 2. Bin Suriye- Filistin Bölgesinde Hitit Kökenli Buluntular*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- el-Buhturî, el-Velid b. 'Ubeyd b. Yahya el-Tâ'î. *Divânu'l-Buhturî*. thk. Hasan Kâmil el-Sayrafi. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 3. Basım, 2009.
- Demir, Enes. *Bir Misâk-ı Millî Toprağı: Menbic ve Tarihi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017.
- Demirkent, Işın. "Menbic, Kuzey Suriye'de Tarihî Bir Şehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/123-124. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- el-'Askalânî, Ali b. Hacer. *Fethu'l-bâri bi şerhi sahihi'l-Buḥârî*. thk. Abdulaziz b. Baz vd. Kahire: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1. Basım, ts.
- el-Cevâlîkî, Mevhûb b. Ahmed Ebu Mansûr. *el-Mu'arrab mine'l-keîmi'l-a'cemi 'ale ḥurûfi'l-mu'cem*. thk. F. Abdurrahîm. Şam: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1990.
- el-Ḥamdânî, Ebu Firâs el-Ḥâris b. Sa'îd b. Ḥamdân. *Divânu Ebi Firâs el-Ḥamdânî*. thk. Halil el-Duveyhî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. Basım, 1994.
- el-Ḥamevî, Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullah. *Mu'cemu'l-büldân*. 6 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdir, 1977.
- Enîs, İbrahim. *el-Esvâtu'l-lugaviyye*. Kahire: Mektebetu'l-Enclo el-Mısıriyye, 5. Basım, 1975.
- Enîs, İbrahim. *Min esrâri'l-luga*. Kahire: Mektebetu'l-Enclo el-Mısıriyye, 8. Basım, 1971.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. çev. Seyit Ali Kahraman. 10 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- el-Gazzî, Kâmil b. Hüseyin b. el-Ḥalebî. *Nahru'z-zeheb fi târihi Ḥaleb*. 3 Cilt. Halep: el-Matba'atu'l-Marûniyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. nşr. Muhammed Ahmed Haseballah vd. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdir, 1. Basım, 2010.
- İbn Ya'îş, Muhammed b. Ali. *Şerhu'l-mufaşşal*. thk. Emil Bedî Ya'kûb. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- İbnu'l-'Adîm, Kemâluddîn Ebu'l-Kasım 'Umer b. Ahmed el-Ḥalebî. *Zubdetu'l-ḥaleb min tarihi Ḥaleb*. thk. Halil el-Mansur. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1996.
- İbnu'l-Verdî, Ebu Ḥafs 'Umer b. Muzaffer. *Divân İbnu'l-Verdî*. thk. Abulhamîd Hindâvi. Kahire: Dâru'l-Afâki'l-'Arabiyye, 1. Basım, 2006.
- Kaya, Yakup - Özalp, Görkem Ozan. "Cumhuriyet Döneminde Süleyman Şah Türbesi'nin Korunması". *Turkish Studies Dergisi* 9/10 (2015), 263-302.
- Kemâluddîn, Hâzem Ali. *Mu'cem müfredâti'l-müştereki's-Sâmî*. Kehire: Mektebetü'l-Âdâb, 2008.
- Mehmetali, Bekir, *el-Me'âni's-şarfiyye*. İstanbul: Sonçağ Yayıncılık, 1. Basım, 2021.
- Mes'ûd, Cubrân. *er-Râid, mu'cem lugavî 'asrî*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 7. Basım, 1992.
- Mesut Şöhret. "Suriye'nin Siyasal Yapısı". *Uluslararası politikada Suriye Krizi*. 41. İstanbul: Beta Basım, 2016.
- Abdurrahim el-Sarraj - Taşgın, Cihan. "Arap Baharı ve Suriye İç Çatışması". *İstanbul Fikir Enstitüsü Yayınları*,(Temmuz 2015).

- Şen, Abdülkadir. *Suriye Askeri Muhalefeti*. ORSAM, Ekim 2015. https://www.academia.edu/22070016/SUR%C4%B0YE_ASKER%C4%B0_MUHALEFET%C4%B0_ORTADO%C4%9EU_STRATEJ%C4%B0K_ARA%C5%9ETIRMALAR_MERKEZ%C4%B0_CENTER_FOR_MIDDLE_EASTERN_STRATEGIC_STUDIES.pdf
- Tuğral, Rahim. *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvîdi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2009.
- Ulutaş, Ufuk - Hoca, Halid. "Suriye: Devrim mi, Bölünme mi". *SETA Araştırmaları Analiz Dergisi* 95 (Mayıs 2014).
- Winter, Irene. *On art in the ancient near East volume I: of the first millennium BCE*. Leiden: Brill, 2009. <https://brill.com/view/title/16339>
- el-Marefa (*marefa.org*), "منبج", (Erişim 15 Mayıs 2022).. <https://www.marefa.org/%D9%85%D9%86%D8%A8%D8%AC>
- Al-Quds Al-Arabi (*alquds.co.uk*), "منبج السورية مدينة النبع والأعظم في هذا الجزء من العالم" (Erişim 29 Mayıs 2022).
- Al Jazeera (*aljazeera.net*), "منبج.. مدينة البحري المدمرة بأهوال الحرب". Erişim 10 Mayıs 2022. <https://www.aljazeera.net/encyclopedia/citiesandregions/2016/6/5/-منبج-مدينة-البحري-المدمة-بأهوال>